

UZUN SOLUKLU İSLÂMCI BİR DERĞİ: SEBİLÜRREŞÂD (Tarihçesi ve Bazı Sosyo-Kültürel Problemlere Yaklaşımı)

Adem EFE*

Özet

II. Meşrutiyet'in ilân edildiği 1908'de *Sırat-ı Müstakim* adıyla yayım hayatına başlayan *Sebilürreşâd* dergisi, 1965 yılına kadar kesintiye uğramakla birlikte uzun bir süre toplumsal ve kültürel tarihimizde yer almıştır. Yayım başladığı yıllardan itibaren değişik düşünce akımlarına mensup yazar ve bilim adamlarına saflarında yer veriyse de, İslâmcılık akımının gelişme ve yayılma ortamı bulduğu bir dergi olmuştur. Dergi, İslâmcı akımın argümanları çerçevesinde özellikle Batılılaşmaya ve Batıcılık akımına karşı söylem geliştirmiştir.

Bu makalede II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin en etkili İslâmcı dergilerinden olan *Sebilürreşâd* dergisinin tarihçesi, yayım politikası ve üzerinde durduğu bazı sosyolojik konuların bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilürreşâd*, İslâmcılık, Batılılaşma, Eşref Edib Fergan, Mehmet Akif Ersoy, İçerik Analizi.

A LONG-DURABLE ISLAMIC REVIEW: SEBILURRESHAD (ITS HISTORY AND ITS APPROACH TO SOME SOCIOCULTURAL PROBLEMS)

Abstract

The journal of *Sebilürreşâd* started to publication life with the name of *Sırat-ı Müstakim* during the declaration of Liberty 1908. It continued to contribute to social and cultural life for fifty years on and off. Although there are varieties of writers from different views, it became a ground for development of streams of thoughts for Islamization. The journal developed anti-Western rhetoric by using pro-Islamic arguments.

In this article *Sebilürreşâd* as one of the most influential journals of *Meşrûtiyet II.* and the *Republic*, will be evaluated within its history, publication policies and some sociological subjects according content analysis.

Key words: *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilürreşâd*, Islamization, Westernization, Eşref Edib Fergan, Mehmet Akif Ersoy, Content Analysis.

* Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı; e-posta: ademefe@ilahiyat.sdu.edu.tr

GİRİŞ

Gazete ve dergiler üzerinde yapılacak sistemli araştırmalar, basın tarihimiz için olduğu kadar, toplumsal ve kültürel tarihimiz için de büyük önem taşımaktadır. Bir gazete veya dergi koleksiyonu, belli bir çevrede ve zamanda geçen çeşitli olayların, duyguların ve düşüncelerin tespitini sağlayan kaynaklar olarak toplumsal hayatın bir kesiti değerindedir. Kültür tarihçisi ve sosyolog, yeri geldikçe bu koleksiyonlara başvurarak bazı problemlerin açıklanmasına ışık tutacaklardır (Tütengil, 1960:23-24).

II. Meşrutiyet döneminin ilk yılları, birçok alanda hürriyetlerin ilân edildiği dönem olarak kabul edilir. Bu sebeple herkes, dinî ve dünyevî düşüncelerini çekinmeden konuşup yazabileceğine inanmaktadır (Ömer Fevzi, 1326:373). Sansürün kaldırılmasıyla ve fikirlerin serbestçe söylenmeye başlamasıyla birlikte basım-yayım dünyasında büyük bir artış gözlenir. Öyle ki 1908'in ilk altı ayında süreli yayım çıkarmak amacıyla alınan ruhsatların sayısı 200'ün üzerindedir. Bu sayı 1909'da 353'e çıkmış, fakat 1910'da 130'a, 1911'de 124'e ve 1912'de 45'e düşmüştür (Varlık, 1985:125). Cemiyetlerin, partilerin birbirleriyle yarıştığı, her türlü fikrin serbestçe ifade edilebildiği II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında çoğulcu bir fikir ortamı egemendir (Toprak, 1985:126). Böyle bir fikir ortamı içerisinde dönemin aydınları farklı düşünce akımları içinde yer alsalar dahi, devletin ve milletin kuruluşu hususunda çözüm önerileri geliştirmek için birtakım dergilerde bir araya gelebilmişlerdir. Bu dergilerden biri de hiç şüphesiz *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşâd*'dir.

II. Meşrutiyet döneminin en önemli dergilerinden olan *Sırat-ı Müstakim*, Türkçü, İslâmcı ve Batıcı ideolojileri benimseyen yazarların yazılarını yayımlamakla beraber son tahlilde Osmanlı Türkiyesi'nde İslâmcılık akımının sözcülüğünü yapmış bir yayım organıdır. Modernist İslâmcıların buradan ayrılarak *İslâm Mecmuası*'nı çıkarmalarından sonra dergi, belirgin bir biçimde muhafazakâr, dinî reformlara muhalif bir hüviyet kazanmıştır (Çebi, 1997:232-240). Jöntürk Devrimi ile II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonucu siyasi güç ve dayanağını iyice kaybeden İslâmcılık akımı, eski hüviyetini yitiren bir ideoloji olmakla birlikte kaybolup gitmemiş, *Sebilürreşâd* dergisi çevresinde, Batı, Batıcılık akımı ve diğer cereyanlara karşı bir alternatif ve muhalif güç olarak İslâmcı-millî düşüncüyü savunmuştur (Gül:2007:40). Bir başka deyişle *Sebilürreşâd* dergisi ise takip ettiği yayım politikası ile İslâmcılık akımını fikren besleyen ve destekleyen süreli bir yayım olmuştur.

1324/1908'de *Sırat-ı Müstakim* adıyla kurulan dergi, ara sıra kesintiye uğramakla birlikte, 1965 yılına kadar uzun bir ömür sürmüştür. Bu haliyle İslâmcı yayınlar içerisinde en uzun süre yaşamış bir dergi olarak kabul edilebilir. Öte yandan Türk siyasi ve sosyo-kültürel tarihinin en önemli dönemlerini içeren bir evrede yayımlanan dergi, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçiş sürecinin analiz edilmesinde önemli bir kaynak durumundadır.

YÖNTEM

Bu araştırmada içerik analizi (muhteva tahlili) yöntemi kullanılmıştır. İçerik çözümlemesi psikoloji, sosyoloji, tarih, edebiyat, siyasal bilimler ve iletişim gibi değişik alanlarda farklı amaçlarla kullanılabilen bir araştırma yöntemidir. Temelde davranışları doğrudan doğruya gözlemlemek yerine, bireylerin sembolik davranışlarını ya da iletişim materyallerini çözümlemeye dayanır (Öğülmüş, 1992:213–228). Bir başka ifadeyle içerik analizi, sosyal bilimlerde ve onun alt dalı olan iletişim biliminde sözlü veya görsel mesajların açık ve örtülü içerik ve şekil özelliklerinin sistematik ve herkesçe paylaşılabilen bir şekilde ve kesin kurallara göre tasvirini yapan bir araştırma yöntemidir (Çebi, 1997:233).¹

İçerik analizi roman, film, çizgi roman, hitabet vb. gibi yazılı ya da sözlü iletişim biçimlerinin muhtevasını nicelik, sistematik ve objektif olarak analiz ve tasvir etmede kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemi kullanan araştırmacı, materyallerdeki unsurları sistematik olarak sınıflamak suretiyle, muhtevada, ilk bakışta fark edilmeyen genel ya da özel hususları ortaya çıkartır (Theodorson, 1979:75).

I. DERGİNİN YAYIM HAYATINA BAŞLAMASI

Sırat-ı Müstakim, Ebu'l-Ulâ Zeynelabidin (1881–1957) ve H. Eşref Edib Fergan (1882–1971) tarafından 11 Temmuz 1324/1908'de kurulmuştur.² 42. sayıya kadar derginin tesis tarihi bu şekilde belirtilmiş iken 43. sayıdan itibaren II. Meşrûtiyet'in ilân tarihi olan 10 Temmuz 1908, mecmuanın kuruluş tarihi olarak değiştirilmiştir. Derginin ilk sayısı da 14 Ağustos Perşembe 1324/1908 tarihinde yayınlanmıştır.³ Eşref Edib, 50 yıl sonra o günlerden şöyle bahsetmektedir:

“İlk çıktığı günlerin heyecanını hiç unutmuyorum. Yıllarca hasretini çektiğimiz Hürriyet güneşi doğar doğmaz matbaalara koştuk. Sırat-i Müstakim unvaniyle ilk nüshamız çıkınca Babiâli altüst oldu. Müvezzilerin ‘Sırat-ı Müstakim, Sırat-ı Müstakim’ avâzeleri caddeleri kapladı. 24 saat sürmedi, on binlerce nüshası yağma oldu. Tekrar bastık, yine bitti. Arkasından ikinci nüshası yetişti. Memleketin her tarafından telgraflar yağmaya başladı. Matbaalar gece gündüz çalıştığı halde yetiştiremez oldular. Az zamanda İşkodra’dan Bağdad’a ve Yemen’e kadar bütün memleket Sırat-i Müstakim doldu ve bütün İslâm dünyasına

¹ Çebi'nin bu yazısı, Esther Debus'un, Sebilürreşâd. Eine vergleichende Untersuchung zur islamschen Opposition der vorund nachkemalistischen frei, adlı 1988 yılında Bamberg Üniversitesi'nde sunduğu doktora tezinin basılmış halini tanıtan bir makaledir.

² *Sırat-ı Müstakim*'in logosunda uzun müddet, “Müessisleri:Ebu'l-Ulâ Zeynelabidin-H. Eşref Edib” görünür. “Müdür-i Mes'ul ise H. Eşref Edib'dir. Bu yazı 3 Şaban 1327–6 Ağustos 1325 tarihli 50. Sayıya kadar arka sayfada yer alır.

³ Kaynaklar derginin yayıma başlama yılının 1908 olduğu konusunda hemfikirken, hangi ayda başladığına dair muhtelif tarihler vermektedir. Örneğin *Türk Ansiklopedisi* (C. 23, s. 251) derginin başlangıç tarihini 27 Aralık 1908 olarak verirken; AnaBritannica ile Toprak (1985:126), 3 Eylül 1908 şeklinde vermektedir. Ceyhan (1991:VIII) ise 14 Ağustos 1908 tarihini benimsemektedir.

taşmağa başladı. Büyük âlimlerin, kudretli üstadların kıymetli eserleriyle Sırat-ı Müstakim en birinci mecmua halini aldı. Hele Akif'in şiirleri bütün gönüllere öyle heyecan verdi ki..." (Eşref Edib, 1958:1).

Sırat-ı Müstakim dergisinin başlık klişesinin altında, 1-49. sayılarda "Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulûmdan bâhis haftalık gazetedir" ifadesi yer alırken; 50. sayıdan itibaren "Din, Felsefe, Ulûm, Hukuk, Edebiyat ve Siyasiyâtta ve bilhassa gerek siyâsî ve gerek ictimâî ve medenî ahvâl ve şuûn-u İslâmiye'den bahseder ve haftada bir defa neşrolunur" alt cümlesi yazılmıştır.

Dergi, 20x28 ebadında olup çoğunluk itibarıyla 16 sayfa olarak yayınlanmış, fakat 77-80, 82, 83, 88, 89, 92, 101-104 ve 106. sayılar 18 sayfa; 107. sayı da 20 sayfa olarak yayınlanmıştır (Gülcü, XII-XIV).

Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşâd, 1908 ila 1965 yılları arasında, II. Meşrutiyet, Balkan Savaşları, İttihad ve Terakki, I. Dünya Savaşı, Mütareke ve Milli Mücadele ve Zafer dönemlerini ve ardından Cumhuriyet'in ilk yıllarını ve çok partili hayata yeniden dönüş dönemlerini yaşamış bir dergidir.

i. Birinci Dönem (1908-1912): Sırat-ı Müstakim

Dergi, 1908'de Hürriyet'in ilânı sıralarında yayım hayatına atıldığından siyasal olarak Meşrutiyet yönetiminin yanında yer almış ve Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasını sevinçle karşılamıştır. Dergi, ilk sayılarında sıkça meşveret, şura, hürriyet-istibdad kavramlarını ele alan yazıları yayımlamış; bu cümleden olarak istibdad rejiminin ve müstebid yöneticilerin halkı cahil ve sefil bıraktığı gibi Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına sebep olduklarına dair çok sayıda makale yer almıştır. Bunların bir kısmında II. Abdülhamid kıyasıya eleştirilmiştir. Bu yüzden olsa gerek Toprak, bu dergiyi, II. Abdülhamid'e karşı başkaldıran ilk İslâmcı-Türkçü yayım organı olarak nitelemektedir (Toprak, 1985:126-132). Bunun karşısında İttihad ve Terakki yönetimini destekleyici tutum içerisine girmiştir. Bu arada çeşitli ayet ve hadislerle meşrutiyet yönetimini, şurayı ve onun gerçekleştirildiği yer olan parlamentoyu öven, bu kurumların İslâm'la uygun olduğunu ispatlamaya yönelik yazılara yer vermiştir.

Derginin bu dönemde modernist bir yönelime sahip olduğunu söylemek mümkündür. Zira derginin ilk yazar kadrosu içinde yer alan Gaspralı İsmail, Ahmed Agayef, Ayaz İshaki, Yusuf Akçura, Halim Sabit gibi yazarların ve Mısır kökenli Muhammed Abduh, Reşit Rıza ve Ferid Vecdi gibi şahısların bu yönelişte etkisi olmuştur. Bu yazarlar ve onlardan etkilenen şahıslar, dinin, bid'at ve hurfelerden temizlenerek aslına döndürülmesinin gerekliliği, taklidin terkedilip içtihad yapılması, geniş halk kitlelerine ulaşması amacıyla Kur'an'ın ve hutbelerin Türkçeleştirilmesi vb. gibi konuları sütunlarında dile getirmişlerdir.

Yine dönem gereği 1908'li yılların *Sırat-ı Müstakim* dergisinin klasik ve gelenekçi bir İslâmcı yayım organı olmadığını söylemek mümkündür. Bu devrede dergi, Türkçü, İslâmcı ve hatta nadir de olsa Batıcı ideolojiyi benimseyen yazarların yazılarına yer verdiği görülür. Dergide Rusya'dan Osmanlı başkentine göç

etmiş yazar ve şairlerin olması anlamlıdır. Mecmua, bu yazarların, Tatar modernizmi, ceditçilik, Türkcülük ve Turancılık üzerine olan yazılarını yayımlar. Derginin Müslüman Türklerle ilgili yazıları başta Azerbaycan olmak üzere diğer Türk-İslâm dünyasında ilgi ile takip edilir; birleştirici bir görev ifa eder. Öyle ki Rusya Müslümanları üzerindeki etkisi derginin bir müddet Rusya'ya girişini zorlaştırmış ve Rus idaresi üzerinde bir endişeye yol açar (Günaydın, 2008:258-261). Ayrıca dergi Türk dünyasından gelen insanların bulunduğu bir mekâna dönüşür; Türklük âlemi üzerine çalışma yapan araştırmacılar, 1909 yılında derginin katkıları ile Daru'l-Fünun Mekteb-i Aliye binasında bir araya gelerek, ileride Türk Ocağı'na dönüşecek Türk Derneği kurulur. Derneğin kuruluşu dergi aracılığıyla kamuoyuna duyurulur. Sırat-ı Müstakim bu derneğin sözcüsü olur (Çebi:242; Arabacı, 2004:127-128; Gül, 2007:44).

Dergi bu dönemde millî öğelerin İslâmî esaslarla bağdaştırılmasından yana tavır belirler. Yukarıda adı geçen yazarlar makalelerinde daha çok Müslüman milletlerin tarihinde Türkler'in özel bir yeri olduğundan bahsederler. "Türkler bütün milletlerin gözbebeğidir. Akvam-ı İslâm içinde en iyi Müslüman, Türklerdir. İslâmiyet her millettten ziyade Türkün fitratına uygun gelmiştir. İslâm'ı yükseltecek milletlerin başında Türkler gelir" (*Sebilürreşâd*, 1339:42) ifadesi bu anlayışın bir yansımasıdır. Ancak daha sonraki süreçte bu yazarların dergiden ayrılıp *İslâm Mecmuası*'na geçmeleriyle derginin milliyetçilik anlayışında değişiklikler gözlenmiştir. Dergi, etnik kökene bağlı milliyetçilik anlayışının Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesine, kamplara ayrılmasına ve halifeye karşı ayaklanmalara sebep olduğunu ileri sürerek yeni bir söylem geliştirmiştir. Milliyetçilik olgusunun karşısına İslâm'ın birlik ve cemaat ilkelerini öne çıkarmayı yeğlemiştir (Çebi, 1997:242).

ii. İkinci Dönem (1908-1925): İsim Değişikliği: *Sırat-ı Müstakim*'den *Sebilürreşâd*'a

Ebu'l Ula Zeynel Abidin başlangıçta derginin mes'ul müdürü iken milletvekili ve ardından müderris profesör olması nedeniyle, 1. cildin sonlarından itibaren dergiden ayrılmış; böylece bütün yük Eşref Edib'in üzerine kalmıştır. Eşref Edib, başarılı yönetimiyle dergi, 182 sayı olarak yayımlanmış; daha sonra bu sayılar 7 cilt halinde bir araya getirilmiştir. 16 Şubat 1327 tarihli son sayının son sayfası şöyle bitmektedir: "Elhamdulillah bu 182. nüshamızla Sırat-ı Müstakim'in 7. cildi de hitam bulmuştur, 8. ciltten itibaren aynı mesleği daha etraflı bir surette takip etmek üzere Sebilürreşâd unvanı altında intişar edecektir. Muhterem kâhilerimizin malumu olmak üzere beyanı lüzum gördük." Yine *Sebilürreşâd*'ın ilk sayısında da ihtar notu ile sekizinci ciltten ve 183. sayıdan itibaren risalemizin unvanı 'Sebilürreşâd' olmuştur, ifadesi yer almaktadır. Ancak derginin formatı, basım düzeni, eski bölümleri aynı form altında devam etmiştir (Bouvat, 1974:282-291).

Dergi, 23 Şubat 1327 (8 Mart 1912) tarihinde, 183. sayıdan itibaren yeni ismiyle çıkmıştır. Dergiye yeni ismin nasıl verildiği hususundaki anekdot zikretmeye değer. Ebu'l-Ula'nın dergiden ayrılmasından sonra Eşref Edib, Mehmet Akif, Prens Said Halim Paşa'nın Heybeliada'daki Selamlık Köşkü'nde görüşmektedirler. O görüşme sırasında derginin ismini değiştirmeye karar verirler. Yeni ismin nasıl verildiğini Eşref Edib şöyle anlatır:

“Abbas Paşa, bir teklifte bulundular: Kur'an'dan bir sahife açalım, ne isim çıkarsa oradan alalım. Muvafık dedik. Harem dairesinden bir Mushaf-ı Şerif getirildi. Besmele ile bizzat bir sahife açtılar. “İttebiûni ehdikum sebilürreşad” ayet-i kerimesi çıktı. Hah dedik. “Sebilürreşâd” ismi pek münasip. Hem de Sırat-ı Müstakim manasına. Hemen karar verdik. Fakat Tahirü'l-Mevlevi, bizden evvel bu ismin imtiyazını almış. Ona müracaat ettik. Memnuniyetle bize devretti. Sırat-ı Müstakim bu suretle Sebilürreşâd oldu. Kaldığımız yerden bu isimle Âkif Bey'le beraber neşriyata devam ettik” (Eşref Edib, 1957:199–200).

Sırat-ı Müstakim'in bir devamı niteliğinde olan *Sebilürreşâd*, bunun için olsa gerek 1–183 sayı numarasını taşır. Başlık klişesi altında 1330/1327 tarihi bulunmakta, “Vallahü yehdî men yeşâü ila sıratin müstakîm” (Nur:24/46) ile “İttebiûni ehdikum sebilürreşâd” (Mü'min:40/38) ayet metinleri (Sure adı ve ayet numaraları tarafımızdan verilmiştir) arasında “Dinî, İlmî, Edebî, Siyasî Haftalık Mecmûa-ı İslâmiyedir” ifadesi vardır. Anlaşılan iki ayet metninden hareketle âdetâ derginin eski ve yeni adları bir arada verilmek istenmektedir. Hemen onun altında “Sahib ve mes'ul müdürü: H. Eşref Edib” yazılıdır.⁴ İki çizgi arasında da Aded:1/183, 19 Rebiulevvel 1330 Cuma/24 Şubat 1327, Cilt 1–8 gibi bilgiler yer almıştır. Dergi, 23x32.5 ebatlarındadır.

Sırat-ı Müstakim ve *Sebilürreşâd*, İslâm âleminin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulması ve yükselmesi için çalışmayı en mukaddes bir görev telakki etmiştir. İslâm ülkelerinin toplumsal hayatlarını yakından tanımak, onların birbirleriyle tanışmalarına vesile olmak, derginin amaçlarından biri olmuştur. Dergi bu yayın hedefinin gerçekleştirilmesi için birtakım fedakârlıkların yapılmasını; elbirliğiyle çalışılmasını, bu bağlamda okuyucu sayısının artırılması gerektiğini bir beyanname ile kitleye duyurmuştur. Bu duyuru üzerine dergiye iltifat ve rağbetler artmıştır:

“Bunun üzerine her taraftan öyle iltifatlara, teşviklere mazhar olduk ki bu tufan-ı teveccühe karşı teşekkürden âciz kaldık. Bir ay zarfında birçok abone geldi. Kendilerinden beşer abone kaydı rica olunan zevat telgraflarla yigirmişer abone senedi talep ettiler. Anlaşıldı ki Müslümanların intibâhına, Müslümanların

⁴ I. sayıdan XII. cildin 309. sayısına kadar ‘Sahib ve Mes’ul Müdür yine olarak Eşref Edib’ olarak görünmektedir. 309. sayıyla birlikte jenerikte ‘Sermuharrir:Mehmed Akif-Sahib ve Müdür-i Mes’ul:H. Eşref Edib’ adlarına rastlanmaktadır. ‘Sermuharrir’ unvanı 312. sayıdan itibaren ‘Başmuharrir’e dönüşmüştür. 250. sayıda ise nedense hiçbir isim yer almamaktadır.

teâlisine her tarafta şiddetli iştiyâk var; bu uğurda herkes elinden gelen fedakârlığı îfâyâ bin can ile müştâk. Şu halde yapılabilecek şeylere heman teşebbüs etmek lazım geldi: bir taraftan maârif-i İslâmiyenin terakkisine, uhuvvet-i İslâmiyenin te'yidinde hâdim bir heyet, bir cemiyet teşkîli için program hazurlanub bermucib-i kanûn Dahiliye Nezareti'ne der-dest takdim olduğu gibi, diğer taraftan da risalemizin hem heyet-i tahrîriyesinin, hem münderacâtının tanzimine teşebbüs olundu. Bunu haber alan büyük bir Müslüman da cenâh-ı âtîfetini risalemizin üzerine gerdi; çalışmak için pek azîm bir itmi'nân verdi. Fi-sebilillah Müslümanlığa hizmet uğrunda garazsız, ivazsız çalışan fedakâr muharrirlerimizden başka ulûm-ı şer'iyye ve âlem-i İslâm hınınde vukûf-ı küllileri olan diğer bazı büyük İslâm muharrirlerine müracaat olundu, Müslümanlığın intibâh ve teâlisi uğrunda hiçbir muâvenetten geri kalmayacaklarına dâir kendilerinden vaat alındı. Bunun üzerine isimleri bütün milletce tanınmış olan atideki zevât-ı muhteremden mürekkeb bir heyet-i tahrîriye teşkiline inâyet-i Hakk'la muvaffakiyet hâsıl oldu.

Üç buçuk seneden beri risalemiz dine, vatana, ilim ve marifete, âlem-i İslâm'ın oldukça teârûfüne, intibâh ve tevhidinde âcizane ettiği hizmetler cümlelerin malûmudur. Kendisinin istikâmet ve ciddiyeti, Cenab-ı Hakk'ın lütûf ve inâyeti sayesinde az zaman zarfında bütün âlem-i İslâm'a intişâr etti; sedâ-yı îkâzı bütün Rusya, Çin, Hindistan, hatta Japonyalara kadar in'ikâs eyledi. İnşallah hayatı temin olunan risalemiz, bundan sonra-gerek bu babda hâsıl olan meleke, gerek muâvenet-i tahrîriyede bulunmağı kat'î olarak vaad eden zevât-ı muhtereminin himmetleriyle daha mütenevvi', daha müttekâmil ve daha ziyade hâdim-i intibâh bir tarzda intişâr edecektir. Bu va'dimize kârilerimiz emin olabilirler, zira risalemizin şimdikiye kadar çıkan cüzlerini takib etmiş olan erbâb-ı insaf risalemizin nasıl doğru, nasıl mu'tedil, nasıl açık bir meslek tuttuğunu; sonra şuûnun, edvâr-ı hâdisâtın tahavvülât-ı bi-hesâbına rağmen o mesleğe merbût kaldığını elbette takdir buyurmuşlardır" (*Sebilürreşâd*, S. 1-183).

Herhangi bir dergi veya gazetenin yazar kadrosu, onun fikir ve düşünce hayatındaki yerini göstermesi açısından önemli bir göstergedir denebilir. Bu bakımdan *Sebilürreşâd*'da devrin meşhur Türk ve İslâm âlim ve fâzılları yer almıştır. Bunlar içinde A'yandan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Baş müddeiumumi Bereketzade İsmail Hakkı Bey, Hariciye Tercüme Şubesi Mümeyyizi Ferid Bey, Abdürreşid İbrahim Efendi, Babanzade Ahmet Naim Bey, Darü'l-Fünun Muallimlerinden Mehmet Âkif Bey, Alay Müftüsü Mehmed Fahreddin Efendi, Bursalı Mehmed Tahir Bey, Kazanlı Halim Sabit Efendi, Midilli İdadisi Müdürü M. Şemseddin Bey, Ali Şeyhü'l-Arab Efendi, Ispartalı Hakkı Bey, Tahirü'l-Mevlevi Bey, Edhem Nejat Bey, Selim Efendizade Mustafa Taki Efendi, Aksekili Ahmet Hamdi Efendi, Hocazade Ahmet Bey, A. N. Bey, Alim Can el-İdris Bey, Halil Halid Bey, Ahmed Bey Agayef, Ali Rıza Seyfi Bey, Dabistan-ı İraniyan Müdürü Tefik Bey ve H. Eşred Edib Bey gibi isimler vardır. Daha sonraki sayılarda ise bunlara Kemalzade Ali Ekrem, Hasan Hikmet, İzmirli İsmail Hakkı, Milaslı İsmâ-

il Hakkı, Mustafa Sabri Efendi, Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi, Prens Said Halim Paşa, Musa Carullah, Muhammed Abduh, Abdülaziz Çavuş, Ferid Vecdi, Ömer Rıza, S. M. Tefvik, Yahya Afif vb. gibi *Sırat-ı Müstakim* dergisinde de yer almış olan ve yeni isimler de eklenmiştir. Döneminin en önemli aydınlarını bünyesinde bulunduran dergi için Shaw şunları söylemektedir: “İslâmcı gruplar içinde en entelektüel olup dergi Meşrutiyet’in İslâm ile uyduğu fikrini savunuyordu” (Shaw, 2000:366).

Bu kadar geniş bir yazar kadrosunu bünyesinde bulunduran *Sebilürreşâd* iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım ilmi ve fennidir; şu konulardan müteşekkildir: Tefsir-i Şerif, Hadis-i Şerif, İctimaiyât, Felsefe, Fıkıh ve Fetava, Edebiyât, Tarih, Talim ve Terbiye, Hutbe ve Mevâiz, Makâlât. İkinci kısım ise Siyasiyât, Hayat-ı Akvâm-ı İslâmiye’ye tahsis edilmiştir. Bu kısımda Umumi Siyaset, Siyaset-i İslâmiyeden bahseden Makalât, Hayat-ı Akvam-ı İslâmiyeye Dair Malumât, Mekatib ve Matbuat, Şuûn-i Umumiye gibi alt kısımlar mevcuttur. Derginin, Tenkid ve Takriz ve İslâm Ticaretgâhları, Âsâr-ı ve Erbâb-ı Sanayi başlıklı ek mahiyetinde olan bir kısmı daha vardır ki İslâm Ticaretgâhları kısmında az da olsa reklâmlar görülmektedir. Toparlayacak olursak dergide Tefsir ve Hadis’e dâir önemli konular, ulûm ve fûnûna, toplumsal hayatımıza ve maişetimize temas eden binlerce ayet ve hadis-i şerifler şerh ve izah edilmiş, pek mühim toplumsal ve felsefî problemler, birçok fikhî meseleler ve bu konudaki sorulara cevaplar, tarih ve edebiyata, talim ve terbiyeye dair bahisler, İslâm milletlerinin toplumsal ve sosyo-kültürel hayatlarına dair haberler ele alınmıştır.

Derginin bu dönemi (1912–1925), ülkenin askerî, sosyal ve ideolojik bakımdan en yoğun mücadelelerin yaşandığı zaman dilimine rast gelmiştir. 1912 ve sonrası uluslaşma süreçlerinin yaygınlaşmaya başladığı, ardı sıra gelen Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile Osmanlı Devleti’nin bölünüp inkıza sürüklendiği bir devirdir. Bu sırada dergi vatanperverler cephesinde yer almış ve vazifesini hakkıyla yerine getirmiştir. Bu itibarla Müslümanların genel durumlarıyla ilgilenmeyi kendine görev edinen dergi, öncelikle Osmanlı memleketlerinin ve bütün Müslümanların birliği (İttihad-ı İslâm) üzerinde durur. Bu bağlamda müsavât, uhuvvet ve kavmiyet temaları derginin en temel konuları arasında yer alır (Mertoğlu, 2001:78). Daha sonraki süreçte dergide hürriyet, müsâvât, uhuvvet, birlik, kuvvet hazırlamak gibi temalar teşvik edilirken, kavmiyetçilik/milliyetçilik düşüncesi ile mücadeleye girer. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na girdiği sırada, İttihad-ı İslâm fikri doğrultusunda Cihad Fetvaları neşreder bu bağlamda cihadın, bütün Müslümanlara farz olduğuna dair açıktan çağrılar yayımlar (*Sebilürreşâd*, 1330:141–145).

İlk başlarda İttihat ve Terakki yönetimini destekleyen dergi, daha sonraki süreçte partiyle fikrî mücadeleye girer. Onların liderlerini farmason olarak adeder ve bunların dine karşı cephe aldıklarını; Müslümanlığa taarruzda bulduklarını ileri sürer. İttihad ve Terakki yöneticilerinin ortaya attıkları meselelerin hiçbir-

risinin ilmî esasa dayanmadığını; tamamıyla uydurma ve dini tahriften ibaret olduğunu ortaya koyar. Bunun üzerine İttihad ve Terakki yöneticileri şiddet ve tazyik yoluna başvururlar (Eşref Edib: 1958:2–12). 1911 yılında kapatılan dergi, ikinci kapatmada yayımına ara vermeden sadece adını değiştirerek neşrini devam ettirir. 300 ve 301. sayıları (Haziran 1914) *Sebilü'n-Necat* adıyla çıkar (Arabacı, 2004:103). 1915 Mayıs ve Eylül'ünde çıkan Âkif'in A. Çaviş'ten çevirdiği "İslâm ve Medeniyet 1" (C. 14, Aded:339, s. 3–5) ile "İslâm ve Medeniyet 2" (Aded:340, s. 11–13) başlıklı yazının bazı kısımları sansürlenir. Adı geçen yazı İttihat ve Terakki yönetiminin siyasetine aykırı kabul edilmiştir. Bunun üzerine 1916'dan 1918 yılı ortalarına kadar bir buçuk yıl süreyle İttihatçı yönetim dergiyi kapatır. Nihayet, 4 Temmuz 1918 tarihinde 361. sayı ile dergi yeniden çıkmaya başlar. Mütareke döneminde, bir yandan İttihat ve Terakki yönetiminin baskısı, bir yandan işgal kuvvetlerinin sansürü nedeniyle bazen sayfaları boş çıkmıştır (Örneğin Nisan 1919, Aded:403). Bütün bunlara rağmen Eşref Edib nezdinde dergi Batıcılara karşı İslâm Birliği ideolojisini savunmaya çalışmıştır. Bu sıralardaki derginin başat amacı, başta Abdullah Cevdet olmak üzere "Asrılık" ve "Batıcılık" taraftarlarına karşı mücadele etmek olmuştur (Albayrak, 1995:473–474).

Mütareke yıllarında dergi, bir yandan mandacılarla, bozguncu yerlilerle uğraşırken, diğer taraftan işgal ordularının memlekete getirdikleri ahlâk bozukluğuyla mücadele etmiştir. Milli Mücadele döneminde de oldukça mühim bir rol oynamıştır. İstanbul 16 Mart 1920 sabahı İtilâf Devletleri tarafından işgal edilince, Mehmet Akif, Eşref Edib'e "Artık burada oturacak zaman değildir, gidip çalışmak lâzım. Bizim tarafımızdan halkı tenvire ihtiyaç varmış; çağırıyorlar, mutlaka gitmeliyiz. Ben yarın Ankara'ya hareket ediyorum. Hiç kimsenin haberi olmasın. Sen de idarehanenin işlerini derle topla, *Sebilürreşâd* klişesini al, arkamdan gel. Meşihattakilerle de temas et, Harekât-ı Milliye aleyhinde halt etmesinler" diyerek Anadolu'daki Milli harekete katılmaya karar verir. 1920 yılı Nisan sonlarına doğru 12 yaşındaki oğlunu da alarak İstanbul'dan ayrılır (Eşref Edib, 1962:139). Üsküdar'da yol arkadaşı Ali Şükrü beyle buluştuktan sonra Alemdağ yoluyla deniz kıyısına varır ve oradan bulduğu bir araç ile İnebolu'ya ulaşır. İnebolu'dan da Ankara'ya hareket eder ve 9 Mayıs 1920'de Ankara'ya varır. Ardından Burdur Milletvekili seçilir. Bu sıfatla Eskişehir'e, Burdur'a ve Sandıklı'ya gider buralarda heyecan yüklü konuşmalar yapar. 2 Ekim 1920'de başlayıp 22 Kasım'a kadar devam eden Konya İsyanı'nın bastırılması için Konya'ya gönderilir (Uçman, 1986:51–56). Akif, Konya halkına, vatanın yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu, milletin tek-vücut halinde birleşerek yeni kurulan hükümete yardım etmeleri gerektiği konusunda ikna etme çabalarına girişir ve zor da olsa bunu başarır (Eşref Edib, 1962:142)

Mehmet Akif bu çalışmalar içinde iken, İstanbul'da artık rahatça yapılabilecek bir şey kalmayınca, Eşref Edib de, daha önce Akif'in verdiği talimat doğrultusunda *Sebilürreşâd* klişesini alır ve Karadeniz yoluyla ilkin İnebolu'ya, oradan da

Kastamonu'ya geçerek, durumu Akif'e bildirir. Eşref Edib'in gönderdiği haber üzerine Mehmet Âkif derhal Ankara'dan ayrılır ve 19 Ekim 1920 Cuma günü Kastamonu'ya gelir. İki kısa bir hazırlık yaptıktan sonra *Sebilürreşâd*'in, Kastamonu'da neşredilmesine karar verirler. Derginin burada yayımlanma nedenini de şu satırlarla açıklarlar:

“İngilizler merkez-i hilafeti işgal ve zulüm ve tazyiklerini arttırdılar. Maddî, manevî bütün hürriyet-i İslâmiye'yi selb ettiler. Her şeyi tahakküm ve iradeleri altına aldılar. Bunun üzerine Müslümanlığı ve Müslümanların hukukunu müdafaa hususunda hiçbir tesir altında kalmayarak daima istiklâl-i efkârını muhafaza etmiş bulunan *Sebilürreşâd*'in İstanbul'da neşrine imkân kalmadı. Onun için inayet-i Hak'la risalemizi bugünden itibaren Anadolu'da neşretmeye başlıyoruz” (*Sebilürreşâd*, Aded: 464:264).

Bu şekilde, derginin 464 sayılı (25 Teşrinî Sani 1920/15 Rebiülevvel 1336) tarihli nüshası Kastamonu'da yayımlanır. Bu nüsha, Anadolu'da dağıtılmak üzere bütün vilayet, sancak ve kazalardaki valilere, mutasarrıf ve müftülere gereği kadar gönderirler (Karan, 1957a:333–334). Mehmet Âkif Kastamonu'da bulunduğu sırada bir yandan Eşref Edib'le beraber derginin neşriyle ilgilenirken bir yandan da Milli Mücadele hakkında Anadolu halkını aydınlatmak, onlara moral ve heyecan vermek için 19 Teşrinîsani 1336/1920 Cuma günü Nasrullah Camii'nde bir konuşma yapar. Akif, bu konuşmasında (vaaz), milli mücadelenin gerçek mahiyetinden, milli birliği koruyarak canla başla savaşmanın Türk milleti için hayati bir vazife olduğundan; Sevr Muahedesi'ni kabul etmenin Türk milleti için ölümden başka bir şey olmadığından bahseder. Akif'in bu konuşması Eşref Edib tarafından not edilmiş ve daha sonra basılmıştır (*Sebilürreşâd*, S. 464, s. 256–258; Ersoy; 1944: 204–229). Akif'in bu konuşması halk üzerinde olumlu etki yaratınca Ankara'daki milli hükümet, kendisinden Kastamonu ilçelerinde de aynı bağlamda hitabelerde bulunmasını rica eder. Akif bu rica üzerine Kastamonu'nun belli başlı ilçelerini dolaşarak oralarda da halka Sevr Muahedesi'nin kabul edilemeyeceği konusunda aydınlatıcı hitabelerde bulunur (Bkz. “Kastamonu Kazalarında” 10 Kânunusani 1336/1920; Ersoy, 1944:240–250). Akif'in buralarda yaptığı bu çeşit hitabeler *Sebilürreşâd*'da yayımlanır. Ardından kitap şeklinde hükümet tarafından on binlerce nüsha basılarak muhtelif cephelere dağıtılmış ve Anadolu'nun deyim yerindeyse bütün camilerinde, bütün ordugâhlarında okunmuştur. Örnek olarak Diyarbakır Cephesi Kumandanı Nihat Paşa'dan gelen bir telgrafta şöyle denilmektedir:

“Kastamonuda *Sebilürreşâd*: Nasrullah Cami şerifinde irat buyurduğunuz mev'izayı hâvi mecmuanız Diyar Bekir'in camii kebirinde cuma namazından sonra kıraet edilerek bütün müminler envarı maneviyesinden hisseyâbı tenevvür edilerek tefeyyüz etmişlerdir. Fakat bu istifade pek mahdud kalacağından hudut muntikasını teşkil eden el Aziz, Diyar Bekir, Bitlis, Van vilayetleriyle civar mutasarrıflıklar halkı da nasiybedar edilmek ve şerefiyle hukuku doğrudan doğruya

sizlere âid olmak üzere Diyar Bekir matbaasında tabı ve teksir ettirilerek bütün cepheye tevzi edilmiştir. Cenab-ı Hak mesai-i din ve vatanperverânemizi meşkur eylemesi temennisi ile ihtiramatımı takdim eylerim.” 10–2–327. El-Cezire Kumandanı Nihad (Karan, 1957b:31).

Mehmet Akif ve Eşref Edib’in yaklaşık bir ay kaldığı süre zarfında Sebilürreşâd’ın üç sayısı (464, 465, 466. nüshaları) Kastamonu’da neşredilir. Derginin sahibi ve başyazarı 25 Aralık 1920 tarihinde klişelerle beraber Kastamonu’dan ayrılıp Ankara’ya gelir. Böylece 3 Şubat 1921’den itibaren *Sebilürreşâd* Ankara’da çıkmaya başlar. *Sebilürreşâd*’ın, Kastamonu’daki hizmetlerini takdir eden başkumandan Mustafa Kemal, Eşref Bey’le Âkif Bey’i görüşmeye çağırır. Bu görüşmede Mustafa Kemal:

“Kastamonu’daki vatanperverâne mesainizden çok memnun oldum. Sevr Muahedesi’nin memleket için ne kadar feci bir idam hükmü olduğunu Sebilürreşâd kadar hiçbir gazete memleketi neşredemedi. Manevi cephemizin kuvvetlenmesine Sebilürreşâd’ın büyük hizmeti oldu. Her ikinize de bilhassa teşekkür ederim. Ben sizin daha İstanbul’dayken de Milli Mücadelemize yaptığınız hizmetlerinizi bilirim. Kastamonu’dayken geçirdiğiniz kaza da şayanı teessüftür. Valinin şahsî endişeleri hükümeti şaşırttı, yanlış karara sevketti. Geçmiş olsun. Böyle zamanlarda hatalara bakılmaz, sizin samimiyetinizi, milli davaya candan bağlılığınızı Anadolu’da neşrettiğiniz nüshalar tamamıyla gösterdi” der.

Akif pek konuşmamıştır. ‘Çok açık ve fazla konuşan’ Eşref Edib olmuştur. Abdülmecid Efendi’nin Anadolu’ya gelmekten niçin vazgeçtiğini de konuşurlar. Bunun yanında İslâm Birliği konusu da dile getirilir ve Ankara’da bir kongrenin yapılması kararlaştırılır. Eşref Edib bu hususta şunları yazar: “Anadolu’da bir İslâm Kongresinin teşkili o kadar mühim bir hadisedir ki, bütün Müslüman efkârı üzerinde azim tesirler husûle getirecek, bütün me’yûs gönüllere yeni bir nefha-i ümit ve hayat bahşedecektir” (Eşref Edib, 1337, :34–35). Eşref Edib’in yazıları doğrultusunda Matbuat Müdürü Hüseyin Ragıp Bey de *Hakimiyet-i Milliye*’de İslâm Kongresi düşüncesini destekler. Bu çalışmalar sürerken Hüseyin Ragıp, Mustafa Kemal’den bir emir getirir: “Paşa böyle bir kongrenin burada toplanmasını çok emniyetli telakki etti. Derhal bir büronun teşkil etmesini emretti. Sen, Akif Bey, Şer’iyye Vekili Mustafa Fehmi Efendi, Başkatip Recep Bey, dördünüzün bu işle meşgul olmasını tensip buyurdular. Yarın derhal Recep Bey’le temas ediniz, işe başlayınız.” (Arabacı, 2004:112)

Bunun üzerine Eşref Edib hemen Mehmet Akif’le görüşür. Ertesi gün dört görevli, İstasyon binasında, kongrenin esaslarını görüşmek üzere toplanırlar ve aralarında işbölümü yaparak bir karara varırlar. Ancak Eskişehir Bozgunu dolayısıyla bu iş akâm kalır.

Eskişehir ve Kütahya bozgunları üzerine, devlet merkezinin güvende olmadığı ve bu yüzden Anadolu’nun ortalarına doğru taşınması düşüncesi ortaya çıkar. Bunun için düşünülen yer Kayseri’dir bu yüzden oraya nakiller başlar. Mec-

liste yapılan tartışmalar sonucunda, ordunun Sakarya'da müdafaası fikri galip gelince, Âkif, Eşref Edib'e "Sen klişeyi al, Kayseri'ye git, *Sebilürreşâd*'ı orada çıkar. Arkamızdaki Müslümanlar ye'se düşmesinler Sakarya inşaallah düşmana mezar olacaktır" der (Eşref Edib, 1962:183). Eşref Edib, Kayseri'ye doğru gidecek ailelerin başında olduğu halde *Sebilürreşâd*'ın klişelerini ve Kastamonu ve Ankara'da çıkan sayılarından bir çuval kadar koleksiyon yaparak yanına alır (Arabacı, 2004:112). Bu sırada yurdun çoğu yerinde olduğu gibi Kayseri halkında da bir endişe ve ümitsizlik havası yayılmaktadır. Bunun bertaraf edilmesi hususunda Kayseri Mutasarrıfı Kemal (Gedeleş) Bey, Eşref Edib'e:

"Sebilürreşâd namına burada bir beyanname neşretseniz çok iyi olacak. Sebilürreşâd'a karşı halkın muhabbet ve itimadı var, burada ve civar kazalarda dağıtınız. Bugün halkı çözülmekten, dağılmaktan koruyacak, ilahi sestten başka bir şey yok" diye bir ricada bulunur.

Bu rica üzerine Eşref Edib, hemen gidip bir beyanname hazırlar; vilayet matbaasında dizdirilir, el ile çevrilen baskı makinesinde, hayırlı akibetler temenisiyle, bizzat kendisinin yardımlarıyla onbinlerce nüshanın basımı gerçekleştirilir. 1 Eylül 1337/1921 tarihinde basılan bu beyannameler sabaha karşı, vilayet matbaası önünde bekletilen atlılar tarafından bütün civar kazalara, nahiyelere ve köylere dağıtılmıştır. Aynı şekilde basılarak çoğaltılan beyanname 2 Eylül 1337/1921 tarihinde Kayseri Hükümet Konağı önünde düzenlenen mitingte okunmuş ve Kayseri halkına dağıtılmıştır (Beyannamenin metni için bkz. *Sebilürreşâd*, C. VII, S. 158, Ağustos 1953, s. 114-116; Karan, 1957c:105). Ardından Kastamonu mebusu Ali Şükrü Bey de Kayseri Ulu Camii'de halk üzerinde tesir edici bir hitabede bulunur. Hitabesinde ayet ve hadislerden örnekler vererek halkı birlik ve beraberlik içinde mücadeleye çağırır. Eşref Edib bu konuşmayı not alır. *Sebilürreşâd*'ın bir nüshasını Kayseri'de çıkarıp, baştanbaşa bu konuşmaya ayırır. Bu haliyle derginin 24 Eylül 1337 tarih ve 490 Numaralı Kayseri baskısı sadece bu konuşmayı içerir vaziyette yayımlanır.

Sakarya Zaferi'nden sonra Eşref Edip, dergi klişeleri ve sayılarını bir-iki çuvala doldurup, Kayseri halkı ve yöneticileriyle vedalaştıktan sonra Ankara'ya döner. Derginin Ankara'daki ilk idare yeri İstiklal Marşı'nın yazıldığı Taceddin Dergâhıdır. Daha sonra "Ankara'da Hürriyet Oteli karşısındaki sokak" olarak yer değiştirir. Basıldığı yer ise 'Matbuat ve İstihbarat' isminde bir devlet matbaasıdır. Bununla birlikte derginin yayın politikasında herhangi bir değişiklik gözlenmez (Arabacı, 1997:113). Yani dergi İslâmcı nitelikte yayım yapmaya devam etmektedir.

Sebilürreşâd, aynı şekilde, zafere kadar Ankara'da yayımlanmaya devam etmiştir. Ancak derginin başyazarı Mehmet Akif'in ikinci mecliste yer almaması nedeniyle, dergi ekibi Ankara'dan ayrılma kararı alır. Karar neticesinde dergi, 1923 Mayıs ayından itibaren yeniden İstanbul'da yayımlanmaya başlamış ve yaklaşık iki yıl sürmüştür.

1925 yılında patlak veren Şeyh Said İsyanı münasebetiyle çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, hükümetin, birçoğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yanlısı çeşitli gazete ve dergiyi kapatmasını mümkün kılar. Tevhid-i Efkâr, İstiklâl, İstikbâl, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç, Tanin, Vatan, Yoldaş, Presse de Soir, Resimli Ay, Millet, Sada-yı Hak, Doğru Öz, Tok Söz, Sayha vb. gibi gazete ve dergilerle birlikte Sebilürreşâd da kapatılanlar arasındadır. 1925'te yeniden kurulan İstiklâl Mahkemeleri, doğudaki isyana dolaylı teşvikleri olması gerekçesiyle, birçok gazeteci gibi, derginin mes'ul müdürü Eşref Edib'in tutuklanmasına ve yargılanmasına karar verir (Tunçay:1983:212). Eşref Edib, uzun süren bu yargılanma hatıratını "Sebilürreşâd'ın Romanı: Sebilürreşâd İstiklal Mahkemelerinde" unvanıyla Aralık 1958'den başlayarak Mayıs 1963'te biten 42 kısım halinde üçüncü dönem *Sebilürreşâd*'da yayımlamıştır. Kendi ifadelerine göre sadece Şark İstiklal Mahkemelerinde 87 gün süren yargılama süreci Ankara'dan gelen beraet üzerine sona erer. Mes'ul müdürünün beraetine rağmen *Sebilürreşâd*, 5 Mart 1925 tarihinde alınan bir kararla yayımına süresiz ara vermek zorunda kalmıştır. Bu zamana kadar yayımlanan sayılar 25 ciltte toplanmıştır.

iii. Üçüncü Dönem: Yeni Sebilürreşâd

Sebilürreşâd, 22 yıl süren bir aradan sonra Mayıs 1948'te yeni harflerle yeniden çıkmaya başlamıştır. İlk çıktığında haftalık; Kasım 1949'dan itibaren ise on beş günde bir yayımlanır.

En üstte başlık klişesinin bulunduğu kapakta, Hattat Urfalı Behcet Efendi'nin, Celi Sülüs "Ya Muhammed Sallallahu Aleyhi vesellem" yazılıdır. Sayı ve fiyatının belirtildiği kapakta, dergide yer alan makale başlıkları ve yazar adları yer alır. İkinci sayfada ise başlığın hemen altında derginin kimlik bilgileri vardır. "Si-yasî, Dinî, İlmî, Edebî, Ahlâkî, Haftalık Mecmua" ifadesi yine bulunmaktadır. Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden Eşref Edib'tir (Daha sonraki sayılarda Sahibi: Eşref Edib; Yazı işlerini fiilen idare eden M. Kâmil Fergan ifadesi yazılıdır). İki kutucuktan birinde "İdarehane: İstanbul, Ankara Caddesi, No. 87, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi. Telgraf adres: İstanbul -Asâr-ı İlmiye. Basıldığı yer: Saka Matbaası; C. 1, No: 1-Mayıs 1948" gibi bilgiler, diğerinde de abone şartları verilmiştir: 1-50 nüshadan ibaret seneliği 12.5 lira, altı aylığı 625 kuruş, ecnebi memleketler için 15 lira. Abone bedeli peşindir. *Adres tebdili 25 kuruş ücrete tabidir." İfadeleri yer almaktadır.

Başyazar Eşref Edib'in kaleminden çıktığı anlaşılan çerçeve içine alınmış "Allahın İnayetiyle Sebilürreşâd'a Başlıyoruz" unvanlı başyazıda, derginin çıkış nedenlerinden, ülkenin içinde bulunduğu durumdan ve projelerinden heyecanla bahsedilmektedir.

"Sebilürreşâd kapanalı tam 22 sene oldu. Bu müddet içinde nice hadiseler cereyan etti. Dine karşı o günden itibaren başlayan baskı hareketi, zaman oldu ki en şiddetli dereceyi buldu. Farmasonluğun dine ve din ehline karşı açtığı harb, mânevî sahayı harâbezâra çevirdi. Bütün din müesseselerinin kapılarına zincirler

vuruldu. Bütün mekteplerden din dersleri kaldırıldı. Bütün Halkevlerine din kitapları(nın) girmesi menedildi. İntikam ateşiyle ruhları yanan, gözleri kıpkızıl bir hale gelen farmasonluk, azgınlığını o dereceye getirdi ki, din kitaplarından âyetleri kaldırdı, camilerde hıfz-ı Kur'an'la meşgul olanları cürmümeşhutla suçlandırdı. Laiklik nikabına bürünerek komünizmin temellerini kurmağa çalıştı. Dalâlet rüzgârı bir semmi katil gibi ortalığı kasti, kavurdu. Eğer Atatürk'ün himmetiyle farmasonluk lağvedilmemiş olsaydı, kim bilir daha neler yapacaklar; yaptıracaklardı?

Şimdi bir yangın yerinde dolaşır gibi millet ve hükümet, bu harabeler arasında yıkılan enkazı toplamağa, bu kırık dökük şeylerle yeni bir bina kurmağa çalışıyor. İfratlar bertaraf oluyor. Gasbolunan haklardan ve din hürriyetinin teminine uğraşılıyor.

Şimdi memleketin muhtelif yerlerinden, birbirinden uzak mahallerinden aynı ses geliyor: Artık Sebilürreşâd çıkmağa başlasın!..

Madem ki millet, imanlı ve faziletli asil Müslüman Türk Milleti, onun çıkmasını istiyor, ondan hizmet bekliyor; biz de umumi arzuya uyarak, Allah'ın inayet ve tevfikine güvenerek, bugünden itibaren Sebilürreşâd'ı yeniden neşre hazırlıyoruz. Bu bir ba's ba'delmevttir. Milletin manevi varlığını hançerleyenler, artık Sebilürreşâd bir daha dirilemez, demişlerdi. Fakat Allah'ın inayetiyle dirildi işte" (*Sebilürreşâd*, Mayıs:1948:1-4).

Asil Müslüman Türk Milletinin yoğun isteği ve Allah'ın yardımıyla yeniden çıkmaya başladıklarını ifade eden başyazının devamında, milletlerin hayatında bu tür dalalet, küfür ve ilhad azgınlıklarının olabileceğinden, bunların bir ilahi imtihan olduğundan bahsedilmektedir. Milletlerin hayatında dalâlet devirleri olduğu gibi hidayet devirleri olmuştur. Bu bir tür toplumsal tasfiyedir. Bu sayede milli bünye, manevi varlığını kemiren kurtları silkinip atar, çürümekten kurtulur. Onun içindir ki her dalâlet devrini bir hidayet takip eder. Artık imtihan dönemi sona ermiştir. Bütün maneviyat düşmanlarının taarruzları kırılmış, millet din ve vicdan hürriyetine kavuşmuştur. Din üzerindeki baskılar kalkacaktır. Mademki zümre tahakkümü bertaraf oluyor, demokrasi geliyor, siyasi alanda olduğu gibi dinî alanda da milli hâkimiyet teessüs edecektir. Öyleyse yapılacak şey ümitsizliğe düşmeden çalışmaktır. Bu da ancak devlet millet elbirliğiyle olacaktır. Millet meclisinin arzusu ve hükümetin himmetiyle, kapatılan dini kurumlar açılacak, okullara din dersleri konacak, çocuklar dinlerini öğreneceklerdir.

Dergi, din ve vicdan hürriyetine, insan haklarına, demokrasiye ve laikliğe aykırı ne kadar kanun varsa Büyük Millet Meclisi'nin bunları kaldırmasından yanadır. Memleketimizde yaşayan Hıristiyanlar, Yahudiler dinlerini nasıl istedikleri gibi yaşıyorlarsa Müslüman Türkler de ibadetlerini, ezanlarını, tekbirlerini istedikleri dilde yapabilmelidir, görüşünü dile getirmektedir. "Aradan yirmi yıl geçtiği halde, millet, yine onu arıyor ve bekliyor. Sanki o, din hürriyetinin sembolüdür!"

Sebilürreşâd hem yeniden neşre başlamasından, hem de ülkenin bu hale gelmesinden dolayı şükretmektedir. Millettin maddî, manevî ilerlemesi ve gelişmesi için elden gelen hizmeti yerine getirmeyi en önemli görev bilmektedir. Fakat bu konuda okuyuculardan da gayret ve yardım beklemektedir.

Sebilürreşâd üçüncü döneminde kurumlaşmayı zaruri görmektedir. Bunun için ilkin sermayesi en az iki yüz lira olan İslâm-Türk Anonim Şirketi kurma çalışmalarına başlamıştır. Zaten bu sermayenin yarısına yakın bir kısmını ödemeye hazır olduklarını bazı ‘hamiyetli Müslümanlar’ söz vermişlerdir. Bir matbaa inşâ etmek, gerekli makineleri satın almak, kâğıtları aracısız doğrudan fabrikalardan getirmek, muhtelif katmanlardaki okuyucular için dini eserler telif, tercüme ve neşretmek, İslâm-Türk Ansiklopedisi’nin yayımına hız vermek, bunun için burada olduğu gibi Mısır, Bağdat ve Hindistan’da da birer tahrir heyeti oluşturmak, İslâm dünyası matbuatını, telifatını takip ve celbetmek, haftalık gazete çıkarmak, bütün dini neşriyatı bir arada toplamak bu şirketin yapacağı işler arasındadır. Ancak bu kadar geniş bir iş alanına sahip bir oluşum bireysel çabalarla olacak bir şey değildir. Bunları ancak bir şirket yapabilir. Hem bu şirket büyük hizmetler ifa etmekle birlikte hissedarlarına kar payı da dağıtacaktır. Öte yandan özellikle misyonerler ve buna benzer oluşumlar ‘milyon sermayeli şirketler’ sayesinde ülkemize kadar gelip dinlerini yaymak amacıyla çalışırlarken, Müslümanların şimdiye kadar en küçük bir şirket kuramayışları esef vericidir. Müslümanlarda millî ve dinî şuur uyanmıştır. Ancak bu şuurun fiiliyata geçmesi için okuyuculara büyük iş düşmektedir. Her şeyden evvel okuyucuların *Sebilürreşâd*’ın yayımlarına karşı ciddi bir ilgi göstermeleri gerekmektedir. Bu manada dergi okuyucularından ricalarda bulunmaktadır. Bunlardan ilki abonelerin dergi ücretlerini hemen yatırıp borçlarını kapatmalarına dairdir. İkincisi *Sebilürreşâd*’ın tekrar yayıma başladığını bütün Müslümanlara duyurmak ve abone olmak arzusunu duyanların isim ve adreslerini idareye bildirmektir. Üçüncüsü de her okuyucunun en az üç kişiyi abone yapmak için faaliyet göstermeleridir (*Sebilürreşâd*, Mayıs 1948:4-6).

Sebilürreşâd’ın Haziran-1948 tarihli 5. sayısında, “Uzun bir fasıladan sonra, *Sebilürreşâd*’ın yeniden çıkmaya başlamasından dolayı memleketin her tarafından tebriklerin geldiğini”; ayrıca “okuyucuların yüksek ve derin teveccühlerini sözde bırakmayarak birçok insanı abone yapmak suretiyle fiilen gösterdiklerini” bu ‘samimi teveccüh ve iltifat tufanının’ kendilerini mütehassis ettiği” ifade edilmektedir. “Beşinci cilde başlarken” başlıklı başyazıda daha önceden ilan ettikleri şirketleşme faaliyetine katılımların arttığı, şimdiye kadar 250 bin liralık hisse satın alındığı duyurulmaktadır (*Sebilürreşâd*, 1951:2-4). Daha sonraki bazı sayılarda ise abonelerin ödemelerini zamanında yapmadıklarına ilişkin yakınmalar yayımlanmış; bu yüzden İslâm-Türk Ansiklopedisi’nin yayımına son verdikleri ifade edilmiştir. Buna göre, Eşref Edib ve arkadaşlarının yayımladığı İslâm-Türk Ansiklopedisi 74. formadan itibaren kesilmiş oluyordu (*Sebilürreşâd*, 1956: 2-4). Bunun yanı sıra derginin okuyucularına duyurduğu şirketleşme projesi de gerçekleştiri-

lememiş ve bütün masraf ve yükümlülükler yine büyük oranda Eşref Edib ile oğlu Kamil Fergan'ın üzerine kalmıştır.

Bu dönem *Sebilürreşâd* dergisinin yazar kadrosu da zamanın tanınmış İslâmcı yazarlarından oluşuyordu. Mehmed Âkif vefat etmiş olmakla birlikte yazıları yayımlanmaya devam etmiştir. Eşref Edib, Ahmet Hamdi Akseki, Cevat Rifat Atilhan, Ali Fuat Başgil, Ömer Nasuhi Bilmen, Yusuf Ziya Çağlı, Kamil Miras, Ömer Rıza Doğrul, Hasan Basri Çantay, Tahir Harimi Balcıoğlu, M. Raif Ogan, Kemal Kuşçu, Yusuf Ziya Kösemen vb. gibi yazarlar çok sayıda yazılarıyla dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra İzmirli İsmail Hakkı, İsmail Fenni, Peyami Safa, Fethi Tevetoğlu, Mümtaz Turhan, A. Nihad Tarlan, N. Sami Banarlı, Yusuf Ziya Yörükân ve Nurettin Topçu gibi birçok isim dergide yazı yayımlamışlardır. Bunların yanı sıra dergide kadın yazarların eskiye nazaran daha sık yer aldığı dikkat çekmektedir.

Üçüncü dönem dergide çoğu sayının kapağında bir hat yer almakta; bunun yanında kapaklarda çeşitli resimlerin basıldığı görülmektedir. Mesela Sayı:52'de Muhammed İkbâl'in resmi; Sayı: 159'da Yeni Müslüman Olmuş İngilizler başlığı altında, bir erkek ve bir kadın resmi basılmıştır. Öte yandan üçüncü dönem *Sebilürreşâd*'da ilk dönemdeki hâline göre bir düzen ve intizam eksikliği olduğu söylenebilir. Bu cümleden olarak yeni dönem *Sebilürreşâd*'da çok sayıda dizgi ve baskı hatalarının olduğu göze çarpmaktadır.

Bu dönemdeki *Sebilürreşâd*'ın yine o günün popüler dergilerinden biri olmakla birlikte eski etki ve ağırlığını koruyamadığını söylemek mümkündür.

II. BAZI SOSYO-KÜLTÜREL PROBLEMLERE YAKLAŞIMI

Burada ele alacağımız bazı konu ve kavramların her biri hiç şüphesiz ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek ölçüde geniş ve önemli olmasına karşın biz bunları başka bir makaleye erteleyerek şimdilik öz halinde incelemeyi düşünüyoruz.

i. Milliyetçilik

Derginin Milliyetçilik konusunda farklı yaklaşımlar içinde olmuştur. Erken dönemde yazar kadrosunda yer alan Gaspralı İsmail Bey, Ahmet Ağayef, Ayaz İshaki, Yusuf Akçura gibi Rusya'dan Türkiye'ye gelmiş Türkçü aydınların etkisiyle Türk Modernizmi, Türkçülük ve Turancılık konusunda dergide çok sayıda yazı görülmüştür. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması ve nihayetinde devletin parçalanmaya gitmesiyle, dergi, her türlü milliyetçilik anlayışını reddetmiş ve milliyetçiliğe antitez olarak Müslümanların birliğini ve Osmanlılar'ın hilafet üzerindeki haklarını savunur hale gelmiştir (Çebi:242). Daha önce ifade ettiğimiz üzere Milli Mücadele sırasında *Sebilürreşâd*, ülkenin kurtulması için Milliyetçilik vurgusu üzerinde durmuştur. Bununla birlikte dergi İslâmcı ideolojik çizgisinden yana ağırlığını korumuştur. Debus'nun da ifade ettiği üzere dergi, millet anlayışına dayalı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte,

millî kimliğin tanımlanmasında dinî unsurların belirleyici olması gerektiğini sütunlarında vurgulamayı yeğlemiştir (Çebi:242).

ii. İslâmcılık ve Batılılaşma

Dergi, baştan beri ifade ettiğimiz gibi büyük oranda İslâmcı akıma mensup aydın ve devlet adamlarının yer aldığı bir yayım organıdır. Bu cümleden hareketle İslâmcılığın tanımını yapmak gerekir. Tecdid, ıslah, ittihad-ı İslâm, ihyâ, Panİslâmizm gibi kelime ve terkiplerin karşılığı olarak kullanılan İslâmcılık, 19. ve 20. Yüzyılda batı'nın meydan okumalarına, sömürgeciliğe karşı siyasal; pozitivizme, materyalizme, oryantalizme karşı bilimsel ve felsefi; modernleşme adına uygulanan Batılılaşma siyasetine karşı kültürel ve sosyal bir cevap verme tarzı olarak beliren ve İslâm dünyasının içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulup, yeniden eski gücüne kavuşabilmesi için İslâm'ın siyasî, bilimsel, kültürel, toplumsal bakımdan yeterli potansiyele sahip olduğunu; ancak bunun için Müslümanların din ve inanç anlayışlarının değişmesi gerektiğini savunan ve bütün Müslümanların birleşmelerini amaçlayan, aktivist, idealist, modern, savunmacı ve eklektik yönleri olan siyâî, düşünsel ve bilimsel çabaların, çözüm arayışlarının ve girişimlerin adı olarak tanımlanabilir (Kara, 1987:XX-XXI; Efe, 2002:93). İslâmcı akımın önde gelen isimlerinden ve dergi yazarlarından Said Halim Paşa da İslâmlaşmak başlığıyla yayımladığı bir dizi makalesinde bu hususta açıklayıcı bilgiler vermektedir. Ona göre İslâmlaşmak, "İslâm'ın itikad, ahlâk ve siyaset esaslarını daima zaman ve çevrenin ihtiyaçlarına en uygun şekilde yorumlayarak ona göre vaziyet alıştan ibarettir" (Said Halim Paşa, 1334:255-257).

İslâmcılara göre, İslâm dini en mükemmel bir dindir. Doğası gereği bütün zaman ve mekânlara hitap eder. Geldiği günden kıyamete kadar değişmeyecek bir yapıya sahiptir. Çünkü İslâm hakikatin ta kendisidir. Bundan dolayı modern zamanlarda dahi bütün donanımıyla var olmaya devam edecektir. Modernliğe, tekâmüle ait ne varsa bunlar potansiyel olarak İslâm'da mevcuttur. Peki böyleyse İslâm dünyası modern zamanlarda niçin gerilemiştir? Niçin İslâm ülkeleri ekonomik açıdan sıkıntı yaşamaktadır? Müslümanlar nasıl kalkınabilir? İslâm terakkiye mani midir? Neden bu ülkelerin büyük bir kısmı Batılı güçlerin istilası, işgal ve sömürgeleri altında inlemektedir? İslâm ülkelerindeki istibdadı ve cehaleti körükleyen nedenler nelerdir? Hurafeler, bid'atler ve gelenekler neden dinin önüne geçmiştir? Müslümanları birleştirmek için neler yapılabilir? İlimle İslâm arasında çatışma var mıdır? İslâm toplumlarının ilerlemesi için gerekli usûl ve esaslar nelerdir? Din-dünya; din ve devlet problemi nasıl çözülür? İslâmiyet ile (Batı) medeniyet(i) birleştirilebilir mi? İctihad'ın gerekli olup olmadığı vb. gibi sorulara cevap aramışlardır. Bu temel sorunsallar etrafında görüş bildiren İslâmcılar, İslâm'ı anlatma biçiminin, dinî bilimlerin, modern çağın gelişme ve ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda yeniden ele alınması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Dergide, M. Abduh, Ferid Vecdî ve Abdülaziz Çaviş gibi çağdaş İslâm düşüncesinde oldukça etkili olmuş, akli ön plana çıkararak ve dinî bir ıslahın yapılması gerektiğini

vurgulayan yazarların fikirleri taraftar toplamıştır. M. Âkif, Aksekili Ahmed Hamdi ve Bereketzade İsmail Hakkı buna örnek olarak verilebilir (Mertoğlu, 2001:20–27) Dergide dinin bid’at ve hurafelerden ayıklanarak aslına döndürülmesinin lüzumu, değişen dünya şartlarında İslâm’ın dinamizmini ve otoritesini temsil eden içtihadın gerekliliğini savunan yazarlar olduğu gibi, İslâm dininin yenilenmesi gerektiği düşüncesine muhalif yazarlar da vardır. Buradan hareketle, dergide yenileşme ve muhafazakâr kanadın yer aldığı ve iki kesim arasında sık sık polemiklerin yaşandığı söylenebilir.

Sebilürreşâd dergisi bir yandan İslâm’ın yükselmesi için çalışırken, bir yandan da ona dil uzatanlara da gerekli cevapları verme gayreti içinde olmuştur. Bu gayretlerinden dolayı belli bir taraftar kitlesine sahip olmuştur: “Bu itibarla Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşâd, memleketimizde ve bütün İslâm dünyasında mümtâz bir mevki ihraz etmiş, çok geniş mikyasta yayılmış, hemen her Müslüman hanesine girmiştir” (Eşref Edib, 1958:2–12).

İslâmcıların zihin dünyasında Batı problemi, belki de psikolojik algılamadan dolayı olsa gerek, hep bir karşılaştırma konusu olmuştur. İslâmcılar Hıristiyan Batı ile Müslüman Doğuyu mukayese ederek, kendileri için bir motivasyon gücü oluşturmaya ve ideolojik argüman elde etmeye çalışmışlardır. Dergi çevresine göre, muhteşem mazisiyle Müslüman doğu, her zaman Hıristiyan Batıdan üstündür. Bugün Batının görece olarak gelişmiş, ilerlemiş olması, dinlerinin verdiği dünya görüşünden kaynaklanmamaktadır. Buna karşın İslâm dünyasının içinde bulunduğu sıkıntılı durumun baş sebebi dinden değil; bizzat onu yaşayan insanların onu algılayış ve yaşayışlarındaki eksikliklerinden, kendi tembellik ve cehaletlerindedir. Eğer Müslümanlar dinlerinin emrettiği gibi yaşarlarsa, gayrete gelip çalışmaya başlarsa eski güçlerine kavuşabilirler. Bunun karşısında dinlerinden uzaklaşırlarsa, her alanda geri kalmaya mahkumdurlar. Yine İslâmcılara göre Batı her alanda ilerlemiş olmasına karşın ahlâk, aile kurumu ve adalet, eşitlik, paylaşım vb. gibi bazı değerleri yitirmiştir. Bunun karşısında Doğu toplumlarında ise içinde bulunulan eğitimsizlik ve yoksulluğa rağmen ahlâk hâlâ en yüce değer olarak var olmaya devam etmektedir (Çağan, 2008:7898).

Sebilürreşâd dergisi, Batı medeniyetini gülüyle dikeniyile almayı tavsiye eden Batıcı aydınlara karşı olumsuz bir tavır belirlemiştir. Dergi, Batının bilim ve teknoloji alanında üstün olduğunu; bu alanlardaki kazanımların tereddütsüz alınabileceğini fakat değerlerinin dışarıda bırakılması gerektiğini vurgulamaktadır. Türk toplum yapısının, muasır seviyeye çıkarken yabancı varlıklar karşısında eriyip yok olmaması için millî şahsiyetini muhafaza etmesi gerektiği konusunda fikirler serdetmiştir. Derginin amaçlarından birisi de, Avrupalıların gelişme ve ilerleme sınırlarını anlamak, Avrupa medeniyetinin ne gibi şeylerini almamız gerektiğini belirlemek, İslâm ahlâkı dâhilinde fikir, san’at, ticaret yönünden ilerlemek için iktiza eden esasları tetkik etmektir. Bu amaç doğrultusunda hareket eden dergi çevresi, ‘Avrupa maârif ve terakkiyatından Müslümanları haberdar ederek

nazar-ı intibahlarına açmak' için dil bilen bazı kişileri Avrupa'ya göndermek gerektiği düşüncesini ortaya atmış ve bunu gerçekleştirmiştir.

Eşref Edib'e göre memleket, Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinde Batıcı zümreler tarafından kötü idare edilmiş, ıslahatlar adı altında milli bünyemize uygun olmayan birtakım çabaların içerisine girilmiştir. Batıcı zümre, millet ve memleketin yükselmesi için dinden/İslâm'dan uzaklaşmaktan, mutlak surette garplılaşmaktan başka kurtuluş çaresi kalmadığı düşüncesindedir. İslâmcı çevreye göre bu düşünce yanlıştır. Eşref Edib şöyle diyor: "Garp irfan ve medeniyetiyle yetişen bu zümreden beklediğimiz, garbın müspet ilimlerini, âlet ve sanata müteallik fenlerini memlekete getirmek ve tatbik etmekten başka bir şey değildi. Çünkü içtimaiyatımız ve ahlâkiyatımız en sağlam temeller üzerine kurulmuştur. Memleketimizde görülen umumî düşkünlük, müspet ilimlerdeki bilgisizliğimizin, âlet ve sanata müteallik fenlerdeki yoksunluğumuzun bir neticesi idi" (Eşref Edib, 1958:11).

iii. Sosyolojiye Bakışı

Sırat-ı Müstakim dergisinde İçtimaiyât (Sosyoloji) ile ilgili pek fazla makale görülmemektedir. Buna karşın *Sebilürreşâd* mecmuasında daha önce de ifade edildiği üzere İçtimaiyât adlı bir sütun mevcuttur ve burada içtimaiyatla ilgili çok sayıda makale yayımlanmıştır. Bununla birlikte bu makalelere göz gezdirildiğinde bugünkü anlamda sosyolojik mahiyetli olmadıklarını söylemek mümkündür. Dergi bu hususta şunları söylemektedir:

"*Sebilürreşâd*'ın ictimaiyâtta mesleği, umumi olmaktan ziyade husûsî bir mahiyeti hâiz olacaktır. Fakat böyle olması ictimaiyât lafzının muhit olduğu mebâhisin büsbütün ihmalini tazammun etmez. Sebil'in sütunları mânâ-yı umumisi itibarıyla mebâhis-i ictimaiyenin kâffesi için açıktır. Fakat ceride bir İslâm ceridesi olmak haysiyetiyle en ziyade âlem-i İslâm'a aid mesâil-i ictimaiden bahs edilecektir. Bundan maksadı da şuûn-ı İslâmiyenin münhasıran fûnûn-ı ictimaiye nokta-ı nazarından tetkiki, muhakemesi değildir. Sebil'in sütunlarında mevzû-i bahs olacak mesâil-i ictimaiye âlem-i İslâm'da maddeten mevcûd olan fevâid-i İslâmi müstefid, mehâziri mütezarrır eden mesâil cümlesinden olacaktır. Çünkü şimdilik bizde mevzûu' olmayan nazariyâtı ictimaiye ile sütunlar doldurmak harap bir kulübede ikamete mecburiyet var iken saraylara, kâşânelere mahsûs inşaat planlarının tetkikiyle meşgul olmak kabilindedir. *Sebilürreşâd*, İslâm'a ait mesâil-i ictimaiyeden bahsettiği sırada hiçbir zaman cehlin, mânâ-yı meşhuruyla taassubun delâletine iktidâ etmeyecek; İslâm'ı giryevelere düşüren bu iki delil-i zeliline daima nazar-ı nefretle bakacaktır" (*Sebilürreşâd*, 1327:7).

Bu doğrultuda dergide cehalet, taassup, terakki, taklit gibi kavramlar sıkça yer almıştır. Bunların yanı sıra başta Garbcılık/Batıcılık/Batılılaşma olmak üzere taaddüd-i zevcât, feminizm, laiklik, asrılık (çağdaşlık), din-devlet işleri gibi sosyolojinin konusu olan çeşitli mevzular Ahmed Hamdi Aksekili, Hasan Hikmet, Mehmed Fahreddin, Mehmed Şemseddin, Mehmed Ferid Vecdi, Ç.Ş.Z., Ethem

Nejat, Ferid, Hasan Tahsin, Abdullatif Nevzat gibi yazarlar tarafından tartışılmıştır.

iv. Asrılık (Çağdaşlık) ve Laiklik

Mesela Hasan Hikmet, asrılık/çağdaşlık konusunda en çok yazı yazarlarından birisidir. Hikmet, asriliği şöyle tanımlamaktadır: “Beynelmilel mahiyeti hâiz olan terakkiyât-ı beşeriye ile esâsât ve an’anât-ı milliyenin telifi ve bu suretle ahenk-i umumide mütevâzin bir mevki’ ihrâz edilmesidir.” (Hikmet, 1339a:72–74) Hikmet, bir başka yazısında da asriliği şöyle tarif etmektedir: “Ruh, anane ve millî esaslar dâhilinde insanlığın umumi ilerlemesini takip ederek zamanın ihtiyaçlarına göre bir idare ve mesai tarzı vücuda getirebilmektir (Hikmet, 1339b:102–105). Ona göre İslâmiyet potansiyel olarak asriliğe/çağdaşlığa uygun bir dindir. Ancak bizde çağdaşlık bu anlamıyla değil de daha çok milli ve manevi değerlerin tahkiri, milli seciyenin inkârı, ahlâki umdelerin ihmali şeklinde anlaşılmıştır. Bu yanlış anlayış Tanzimat’tan beri sürdürülmektedir. Bunun neticesi olarak Osmanlı Devlet adamları asrileşmek/çağdaşlaşmak adına Avrupa’nın her şeyini taklit eder hale gelmişlerdir. Milli ve manevi değerleri bir yana bırakarak tamamıyla Batı toplumlarını taklit ise bizim her şeyimizle onlara muhtaç olmamıza neden olmuştur.

Batıda ortaya çıkan inkişaf ve ilerlemeleri takip etmek, onların ülkemize gelmesi için çalışmak derginin gayelerinden biridir. *Sebilürreşâd* bu vazifeyi ifa ederken, milletimizin alemdâr-ı İslâm olduğunu; bütün Müslüman toplumların rehberi bulunduğunu, hilafet-i İslâmiyenin muhafızı ve bütün ortak menfaatlerin müdürü olduğunu daima hatırlayacak ve vahdet-i İslâmiyenin takviyesine, İslâm toplumları arasında hâiz olduğu mevkiin yükselmesine, Müslümanların yekdiğerini tanımalarına ve yekdiğerine yardım etmelerine, aralarında rabita-ı muhabbet ve uhuvvetin kuvvetlenmesine çalışacağına ifade etmektedir (*Sebilürreşâd* C. 22, Aded:547–548, 2 Ağustos 1339, s.1–3).

Dergi sütunlarında aşırı Batılılaşmayı sıkça eleştirdiği gibi, daha sonraki süreçte asrilikle laikliğin birbirinin olmazsa olmazlarından kabul edilmesine karşı çıkmaktadır.

Yeni *Sebilürreşâd* dergisi de laikliğin anlamı ve doğası üzerinde sıkça durmuş; 1950’lerde yapılan ve yaşanan tartışmalara taraf olarak katılmıştır. Laikliğin ne dinsizlik; ne de dinin devletten tamamen tecrit edilmesi demek olmadığını vurgulamıştır. Esas olarak 1940’ların sonunda uygulanan laiklik anlayışına da karşı çıkmış; laikliğin vicdan özgürlüğü şeklinde anlaşılması gerektiğini dile getirmiştir.

v. Demokrasi

Sebilürreşâd demokrasinin feyizli bir kurum olduğunu söyleyerek bunun gerçek anlamıyla ülkemizde yerleşmesini temenni etmektedir. Ancak bu nimetten faydalanmayı bilmek lazımdır. Yolsuz ve şuursuz hareketler, teşkilatsız ve başboş gidişlerin, hiçbir zaman fayda vermeyeceğini söylemektedir. Başyazar

Eşref Edib'in kaleme aldığı başyazıda 'demokrasilerde partilerin teşekkül edeceği', siyasi prensipler üzerinde birlikler vücuda getirileceği, tartışmalar ve müzakerelerle orta yolun bulunabileceği bu suretle memleketin ve toplumun hayrına olan çalışmaların kuvvetleneceği, bunun aksine şerrin azalacağı ve ortadan kalkacağı vurgulanmaktadır. Bu sebeple demokrasilerde her bireyin hayrı takviye ile yükümlü olduğu, dolayısıyla bu görevi hakkıyla yerine getirmeyen bireylerin, hâkimiyet hakkını kaybedecekleri belirtilmektedir (Eşref Edib, 1949:2-4). Sözün Özü başlıklı bir yazıda da "Demokrasi halk hâkimiyetidir. Bu da ekseriyetin iradesidir. Binaenaleyh her siyasî ve içtimaî müessese bu ekseriyetin mahsulü ve onun küçük mikyasta bir halitası olmak gerekir. Aksi takdirde ise demokrasi anka olur (Sebilürreşâd, C. 1, S.5, Haziran 1948:57). 1950'den sonra gerçek anlamda demokrasiye geçildiğini ifade eden dergi, "Hürriyet ve Demokrasinin Feyizleri" unvanlı bir makalede, demokrasiye geçişten önce ve sonra hükümetlerin politikaları arasındaki farkları belirtmektedir (Sebilürreşâd, 1955:79). Derginin yazarlarından Ömer Nasuhi Bilmen de İslâm'la demokrasinin her ikisinin insanları eşit gördüğünü, millî egemenliğe dayandıklarını, devlet başkanlarını seçimle iş başına getirdiklerini ve meşvereti esas aldıklarını açıklayan bir makale yayımlayarak görüşlerini ayetle desteklemiştir (Bilmen, 1955:79).

Sebilürreşâd, İslâm'ın halkı yönetebilecek en iyi sistem olduğunu iddia ederek İslâmî bir düzene olan sadakatini devam ettirmiştir. Şeriata olan bağlılığını devam ettirmesi ve dinin temel yapısında teklif edilebilecek herhangi bir değişikliğe (reform) karşı çıkması anlamında *Sebilürreşâd*'ı gelenekçi saymak mümkündür. Buna karşılık milliyetçilik, demokrasi, laiklik kavramlarına yaklaşımında da görüleceği üzere dergi, Türkiye'nin yeni şartlarını dikkate alan modern düşünceler üretmiştir (Sitembölükbaşı, 1995:171).

Sebilürreşâd, siyasi partilere karşı tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte 1911'den sonra siyasi partiler karşısındaki tavrını değiştirmiştir. *Sebilürreşâd*'ın İttihad ve Terakki'ye yönelik eleştirileri esas itibarıyla hukuk ve eğitim alanlarının laikleştirilmesini öngören bir parti programının yazılmasıyla birlikte artmıştır. 1948'den sonra yayıma başlayan üçüncü dönem *Sebilürreşâd*, siyasi partiler karşısında devamlı vurguladığı tarafsızlığını değiştirmiş ve Fevzi Çakmak'ın Millet Partisi ile Cevat Rifat Atilhan'ın Türk Muhafazakâr Partisi'ni destekleme yoluna gitmiş, 1950'den sonra da demokrasi vurgusu nedeniyle Adnan Menderes'in Demokrat Partisi'ni desteklemiştir (Çebi, 1997:238-239). Fakat bu partiyi de yeri geldiğinde tenkit etmekten çekinmemiştir.

vi. Eğitim

Dergi, İslâm dünyasını tehdit eden dış tehlikeleri de Komünizm, Siyonizm, Farmasonluk, Misyonerlik, Emperyalizm ve Beynelmilelcilik şeklinde belirtmektedir. *Sebilürreşâd*, Batı kültürünün ve yukarıda sayılan akımların etkisi altında Müslüman gençlerin bu tehlikelerden korunmaları için birtakım önerilerde bulunmaktadır. *Sebilürreşâd*, İslâm dünyasını tehdit eden tehlikeleri iç ve dış kaynaklı olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. İslâm milletlerinin karşılaştığı iç tehlikelerin başında cehalet gelmektedir. Dergiye göre Müslüman milletlerin hemen hepsi millî ve modern eğitim-öğretim sisteminden mahrumdur. Ya Batı taklidi

mektepler ya da bugünün ihtiyaçlarına cevap veremeyen medreseler. Bu durumdan kurtulmak için dergi, medreselerin ıslahını veyahut milli bünyeye uygun modern eğitim kurumlarının açılmasını önermektedir. Dergi tarandığında medreselerin ıslah edilmesi hususunda çok sayıda yazının kaleme alındığı göze çarpar. Bu yazılarda eğitimde geri kalındığı kabul edildikten sonra bu geri kalışın sebepleri ve çare olarak neler yapılacağı üzerinde durulur. Ayrıca dergi, Prens Abbas Halim Paşa'nın çalışmalarıyla, Müslümanlık âleminde ve özeldde Osmanlı'da ilmî ve fikrî uyanışın, dolayısıyla Müslümanlığın yükselmesi için Heybeliada'da Sebilürreşâd Mekteb-i İdadisi açma faaliyeti başlatıldığını haber vermiştir. Bu mektebin açılış amaçları, nizamnamesi ve ders programı etraflı bir şekilde yayımlanmıştır (*Sebilürreşâd*, Aded 263:34-37; Aded 264:50-52). Bu nizamname incelendiğinde Nizamnameyi yayımlayan dergi ülkede ilköğretimin yaygınlaştırılması için bu tür faaliyetlerin devam edeceğini ilân eder. Ancak bu girişim akim kalmıştır.

vii. Kadın Meselesi

Dergide *Nisaiyat* başlığı altında kadınlara mahsus bir köşe vardır. Burada daha ziyade kadın yazarların ve okuyucuların mektupları yayımlanmaktadır. Bunların büyük bir kısmı, Batılıların ve/veya memleketimizdeki Batıların Müslüman kadınlar hakkında söylemiş olduklarına cevap mahiyetinde olan yazılardan oluşmaktadır (Örn. Fatma Zehra, 1329:177-278). Bu yazılarda İslam'ın Batılıların ve Batıların iddia ettiği gibi kadınları ezmediği, onlara büyük bir değer verdiği örneklerle anlatılmaktadır. Kadının konumu meselesi gündeme geldiğinde onların eğitilmesi ve çalışma hayatına katılmaları söz konusu olmaktadır. Dergi çevresi kadının tesettürünü ihmal etmeden bazı alanlarda eğitim görebileceğini söylemektedir. Dergi çevresi kadınların öncelikle çocuk bakımı ve ev ekonomisi gibi alanlarda eğitim almalarını savunur gözükmektedir. Kızların, kadınların yabancı okullarda okumalarına karşı çıkan dergi yazarları kızların çağdaşlaşmak adına yabancı dil öğrenmelerine de hoş bakmazlar.

Dergide feminizm üzerine yazıların yer aldığı görülmektedir. Bu yazılarda İslam'ın kadınlara her türlü haklarını verdiği dolayısıyla feminizmin Müslüman kadınlara kazandıracığı pek bir şeyin olmadığı vurgulanır.

SONUÇ YERİNE

1908-1912 yılları arasında yayımlanan *Sırat-ı Müstakim* 182 sayı ve 7 cilt halinde; 1912-1925 yılları arasında yayımlanan *Sebilürreşâd* ise 641 sayı ve 25 cilt olarak bir araya getirilmiştir. 22 yıl aradan sonra, 1948-1965 yılları arasında yine *Sebilürreşâd* adıyla ve yeni Türkçe harflerle yayımlanan üçüncü dönemde de 359 sayı çıkmış ve 15 ciltte toplanmıştır. Böylece 1000 sayı ve 47 cilt tutan bir kültür hazinesi durumunda olan dergi Türk İslâm kültürüne büyük katkılarda bulunmuştur. Özellikle ilk dönem *Sebilürreşâd* dergisi, Türk Kurtuluş Savaşı boyunca çok mühim rol oynamıştır. Bunun yanı sıra dünya Müslümanlarıyla Türkiye arasında köprü görevi yapan bu dergi(ler), halkın dinî ve millî konularda aydınlatılmasında, etkili olmuştur (Ceyhan, 1991:X).

Toplam bin sayıyı bulan yayımlarıyla Türk toplumunun dini, kültürel, teknolojik bilgi bakımından ilerlemesini hedefleyen *Sebilürreşâd*, dinî ve millî

bilinci kaybetmeden çağdaş Avrupa toplumlarının seviyesine çıkmak için onların ilerleme ve gelişme sırlarını anlamak, bunun için Batı medeniyetinden neleri almamız gerektiği konusunda görüşler ortaya atmıştır.

Yazarları içinde çok sayıda bilim adamı ve devlet adamı bulunan derginin devlet aygıtıyla büyük oranda uyumlu bir yayım politikası sürdürdüğü söylenebilir. Bununla birlikte hilafetin kaldırılması, medreselerin Tevhidi-i Tedrisat Kanunu çerçevesinde Maarif Vekaleti'ne bağlanması gerekirken kapatılması, Şer'iyeye ve Evkâf Vekaleti'nin kaldırılması ve ezan ve ibadet konularında önemli değişikliklerin yukarıdan yapılması sürecinde yönetimle ters düşmüş ve bu hususlarda sıkı bir muhalefet sergilemiştir. Buna karşın son kertede dergi, ülke-millet varlığı ve birliğini korumada titiz davranmaya çaba göstermiştir (Arabacı, 2004:128).

Sonuç olarak derginin, sadece Türkiye için değil, İslâm ülkeleri için de bir kültür hazinesi durumunda olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Sadık, (1995), "Eşref Edib Fergan", DİA, C. 11, İstanbul.
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, (1993). "Sebilürreşâd", C 19, Ana Yay. AŞ., İstanbul, s. 203-204)
- Arabacı, Caner, (2004), "Eşref Edib Fergan ve Sebilürreşâd Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık*, C. 6, İletişim Yay., İstanbul.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, (1955), "İslâm'da Demokrasi", *Sebilürreşâd*, C. 9, S. 205, Eylül 1955.
- Ceyhan, Abdullah. (1991), Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşâd Mecmuaları Fihristi, DİB. Yay., Ankara.
- Çağan, Kenan, (2008), "Batılılaşma, İslâmcılık ve Mehmet Akif", *Hece*, Mehmet Akif Özel Sayısı, Yıl:12, S:133, Ocak 2008.
- Çebi, Murat Sadullah, (1997), "Sebilürreşâd Türkiye'de İslâmcı Muhalefetin Sözcülüğünü Yapmış Bir Dergi", *Bilgi-4/Kış '97*, s. 231-246.
- Efe, Adem, (2002), II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslâmcılar ve Modernleşme (1908'den 1924'e), UÜSBE, Bursa, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Erişirgil, Emin, (1966), *İslâmcı Bir Şairin Anatomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara.
- Ersoy, Mehmet Akif, (1944), *Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler*, Neşr. Ömer Rıza Doğrul, Yüksel Yayınevi, İstanbul.
- Eşref Edib, (1337), Anadolu'da İslâm Kongresi", *Sebilürreşâd*, C. 19, Aded:472, 1337.
- Eşref Edib, (1949), "Allah'ın İnanetiyle İkinci Cilde Başlıyoruz", *Sebilürreşâd*, C. II, No:26, Ocak 1949.
- Eşref Edib, (1957), "Ebu'l-Ula Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sırat-ı Müstakim'i Nasıl Çıkar-dık?", *Sebilürreşâd*, S. 238, s. 199-200.
- Eşref Edib, (1958), "Sebilürreşâd'ın Ellinci Yılı", *Sebilürreşâd*, C. XII, Sayı 276, Eylül 1958, s. 2-12.
- Eşref Edib, (1962), Mehmet Akif (Hayatı ve Eserleri) I, İstanbul.
- Fatma Zehra, (1329), Muhterem Sebilürreşâd Ceride-i İslâmiyesi Hey'et-i Tahririyesi Erkan-ı Kiramına", *Sebilürreşâd*, C. 11, Aded:278, 1329, s. 277-278.
- Gül, Adnan. (2007), "Batılılaşma Sürecinde Sebilürreşâd Dergisi", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:1, S. 31, s. 39-54.
- Gülcü, Ali İhsan, Sırat-ı Müstakim Dizini, Ankara Üniv. Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü, (Yayınlanmamış Lisans Tezi).
- Günaydın, Yusuf Turan, (2008), "Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşâd'da Mehmed Akif'in Rolü ve İzleri", *Hece Mehmet Akif Özel Sayısı*, Yıl:12,S:133, Ocak 2008.
- Hasan Hikmet (1339a), "Asrılık-Laiklik", *Sebilürreşâd*, C. 22, Aded:555-556, 1339.

- Hasan Hikmet, (1339b), "Asriliğin Manası", *Sebilürreşâd*, C. 22, Aded:559-560, 1339
- Kara, İsmail, (1987), *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi C. 1*, Risale Yay., İstanbul.
- Karan, Hayreddin, (1957a), "Milli Mücadelede Sebilürreşâd-13", *Sebilürreşâd*, C. X, S.246, s. 333-334;
- Karan, Hayreddin, (1957b), "Milli Mücadelede Sebilürreşad-15", *Sebilürreşâd*, C. XI, 252, , s. 31.
- Karan, (1957c), "Milli Mücadelede Sebilürreşad-19", *Sebilürreşâd*, C. XI, S. 257, , s. 105-106;
- L. Bouvat, (1974), "Quelques Revues Ottomanes", *Revue du Monde Musulmane*, 6. Yıl, Septembre, Volume XX, Liechtenstein, s. 282-393.
- Ömer Fevzi, (1326), "Nida-yı Ehl-i İslâm", *Beyânu'l-Hak*, C.1, Aded: 17, 2 Muharrem 1326.
- Öğülmüş, Seladdin, (1992), "İçerik Çözümlemesi", *AÜ. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 24, S. 1, (Ayrı Baskı).
- Mertoğlu, Suvat, (2001), *Osmanlı'da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşâd Dergisi Örneği: 1908-1914)*, MÜSBE, İstanbul, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Said Halim Paşa, (1334), "İslâmlaşmak 1", *Sebilürreşâd*, C. 15, Aded:378, 1334.
- Sebilürreşâd* (1327), "el-Cahidu fi Sebilillah", Aded:1-183, C. 1-8.
- Sebilürreşâd*, (1330), "Cihad-ı Ekber Hakkında Beyanname-i Hazret-i Hilafetpenahi (Başkumandanlık Vekaletinin Beyanatı)", C. 13, Aded:314, 1330.
- Sebilürreşâd*, (1339), "Sebilürreşâd 22. Cildine Başlıyor", C. 22, Aded:547-548, 2 Ağustos 1339.
- Sebilürreşâd*, (1948), "Allah'ın İnayetiyle Sebilürreşâd'a Başlıyoruz", C. 1, No: 1, Mayıs 1948.
- Sebilürreşâd*, (1948), "Sözün Özü", C. 1, S. 5, Haziran 1948.
- Sebilürreşâd*, (1948), "Davamız İslâmın izzet ve şerefi davasıdır bu dava Müslüman Türk Milletinin davasıdır", C. 1, No: 5, Haziran 1948.
- Sebilürreşâd*, (1951), "Sebilürreşad Beşinci Cilde Başlıyor", C. V, S. 101, Nisan 1951.
- Sebilürreşâd*, (1955), "Hürriyet ve Demokrasinin Feyizleri", C. 9, S. 205, Eylül 1955.
- Shaw, Stanford, (2000), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, Çev:Mehmet Harmanlı, e Yay., İstanbul.
- Sitembölükbaşı, Şaban, (1995), *Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişafı*, İsam Yay., İstanbul.
- Theodorson, George A.-Achilles G. Theodorson, (1979), *A Modern Dictionary of Sociology*, Harper&Row Publishers, Newyork.
- Toprak, Zafer. (1985), "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C. 1. İletişim Yay. İstanbul.
- Tunçay, Mete, (1983), "Basın ve İstiklâl Mahkemeleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yay., İstanbul.
- Tütengil, Cavit Orhan, (1960), "Gazete ve Dergileri İnceleme Metodu", *İÜ. İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Dergisi*, S. 1, İstanbul.
- Uçman, Abdullah, (1986), "Mehmet Akif'in Milli Mücadele Yıllarındaki Mev'izeleri", *Milli Kültür, Mehmet Akif Özel Sayısı*, Aralık 1986, S. 55.
- Varlık, Bülent, (1985), "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C. 1, İletişim Yay. İstanbul.